

Kärlekssagan som satte kritikerna på prov

En receptionsstudie

1978 hade en kvinna ännu aldrig vunnit Nordiska rådets litteraturpris, eller ens suttit i priskommittén. När besked 1979 kom att en man (Ivar-Lo Johansson) åter skulle tilldelas priset, genomförde en norsk seminariegrupp på trettio kvinnliga litteraturforskare en protest. De grundade Nordiska Kvinnors Litteraturpris som ett framför allt symboliskt ställningstagande, men som slutligen genom insamling blev en prissumma på 64 000 danska kronor. Detta pris tilldelades Märta Tikkanen för hennes prosalyrisiska verk *Århundradets kärlekssaga* från samma år, och Tikkanen blev därmed både den första och sista författare som tilldelats Nordiska Kvinnors Litteraturpris. Året därpå kom den första kvinnliga medlemmen in i kommittén för Nordiska rådets litteraturpris och priset tilldelades för första gången en kvinnlig författare, Sara Lidman.

Exemplet beskriver väl det säregna litterära 1970-talet, som efter 1890-talets första och 1930-talets andra feministiska våg nu var starkt präglad av en tredje våg och skapade en av de viktigaste epoken i kvinnolitteraturens historia.

Århundradets kärlekssaga fick kring 80 recensioner i nordisk press mellan 1978 och 1981. Den mytomspunna, numera kultklassiska, men på sin tid skandalösa boken recenserades i Norden på framför allt tre olika sätt: 1) som ett litterärt verk, 2) som ett politiskt manifest och 3) som kändisskvaler, det vill säga utomlitterärt, som icke-litteratur. Genom att studera detta mottagande får vi inte endast en bild av hur verket lästes, utan även av vem som skrev in *Århundradets kärlekssaga* i litteraturhistorien. Vem var kritikern på 70-talet? Vilka estetiska värderingar styrde den litterära offentligheten? Framför allt två motsatta ytterligheter går att urskilja.

Litteraturkritikens nya kläder

Efter ett relativt 'apolitiskt' 1950-tal växer under 60-talets slut och 70-talets början på nytt ett vänsterpolitiskt engagemang, och inom kulturfären en samhällskritik som även inbegriper skönlitteraturen. Ungefär samtidigt återaktualiseras en feministisk kritik i Norden, framför allt i Sverige. Denna kritik ifrågasatte den västerländska kanon och ansåg den vara framför allt en konstruktion byggd på framför allt manliga beslut och värderingar.

När *Århundradets kärlekssaga* publicerades landade den alltså i en tid som präglades av i synnerhet två förhållningssätt som jag här kallar den *privatiserande* respektive den *politiska* kritiken.

Den privatiserande kritiken

Med den privatiserande kritiken syftar jag på en litteraturkritik där författarens biografi ställs i förgrunden. Verket uppfattas som ett dokument över författarens privatliv, som utsätts för en moralisk bedömning. Verklighetsfaktorn – verkets kopplingar till det faktiska paret Märta och Henrik Tikkanen och deras litterära och offentliga ställning – är utan tvekan något som präglar receptionen av *Århundradets kärlekssaga*, och denna verklighet ter sig problematisk för många recensenter.

Henrik Tikkanen är närvarande i över hälften av de cirka 80 recensioner som skrivs i Norden under tiden 1978–1981, och av denna hälft inleds nästan 60 % med att beskriva Henrik Tikkanens författarskap eller Märta Tikkanens relation till honom. Henrik Tikkanens roll kommenteras i dessa recensioner generellt på två sätt: antingen är han ett slags offer

i samband med verkets publicering, ett offer som recensenterna går i försvar för, eller å andra sidan jämförs hans konstnärskap med Märta Tikkanens. Oavsett vilket, resulterar detta i att *Århundredets kärlekssaga* inte läses som ett självständigt verk utan som en version av Henrik Tikkanens adressvit. I *Gefle Dagblad* beskrivs Märta Tikkanen till exempel som "Henriks hustru", någon som plötsligt också "dök upp" i debatten med sin föregående bok *Män kan inte våldtas* och nu "slår till igen". I *Uusi Suomis* recension är Henrik "åter en våldtagen man".

Att diskutera verkets moraliska motiv och konsekvenser fungerar för många privatiserande kritiker som en grund för att ifrågasätta verkets kvaliteter – detta förekommer speciellt i de finländska recensionerna. Konsekvenserna av en diskussion av detta slag är att istället för verket recenseras Märta Tikkanen själv: man bedömer om hennes författarmotiv – det vill säga hennes moral – uppfyller de krav som förväntas av henne. Här i botten den skandalstämpel som *Århundredets kärlekssaga* fick, åtminstone hemma i Finland och delvis även i Sverige. Flera recenser såg helt enkelt Märta Tikkanen som moraliskt tvivelaktig (här låg *Uusi Suomi* och *Alasatakuntas* recenser i framkanten).

Litteraturvetaren Gunilla Domellöf påpekar att ett återkommande fenomen i recensionens historia är att man skiljer mellan manliga och kvinnliga författare. Den kvinnliga författaren recenseras ofta, enligt Domellöfs studier, för vad hon *är*, medan den manliga författaren recenseras för det han *gör*. Spe-

ciellt lätt sker det om kvinnliga författare behandlar ämnen som är nära kopplade till de "naturgivet kvinnliga", som till exempel känsloliv, relationer, kärlek med mera. Receptionshistorien visar att recenser dessutom tenderar att sammankoppla (kvinnlige) föfatta-

re med diktarjaget när dessa ämnen behandlas – verket reduceras då till föfattare som person istället för att betraktas som ett litterärt verk. Detta går att märka även i mottagandet av *Århundredets kärlekssaga*; Märta Tikkanen är "en stark människa", Märta Tikkanen har "orkat – till bristningsgränsen". Istället för att *skildra* en stark kvinna *är* hon alltså en stark kvinna. På motsvarande sätt omnämns Henrik Tikkanen i de traditionellt privatiserande recensionerna ofta för det han har gjort, och får epitetet "föfattare" eller "konstnär".

Ett potentiellt ekonomiskt motiv är ytterligare något som de privatiserande recensenterna hakar upp sig på. "Det börjar kännas

som att Märta och Henriks bokväxling grundar sig i att deras *family business* ska må bra, kanske till och med gå på vinst" (*Aamulehti*). *Uusi Suomi* beskriver projektet *Århundredets kärlekssaga* som en "pervers solidaritet" mellan Märta och Henrik Tikkanen, som grundar sig i sensationshunger och ekonomisk girighet. "Kändskapet" ingår här: "Nu verkar det så att ärade frun har bestämt sig för att utnyttja det ståhej som uppstått och publicerat ett verk som hon redan i förväg kunnat förutse skulle lägga lök på laxen", skriver recensenten för *Alasatakunta* (min övers.).



Efter publiceringen 1977 har "kärlekssagan" utkommit i ett otal skepnader, på hittills sju språk. Flera av de tidiga utgåvorna använde Henrik Tikkanens tuschteckning som omslagsbild.

Att ifrågasätta författarens motiv kan läsas som ett sätt att misskreditera Tikkanens litterära begåvning, speciellt i recensioner där diskussionen om lyriken, formen och stilen helt och hållet ersätts med en diskussion om Märta Tikkanen som person. Enligt Domellöf upprepas detta slags misskreditering av kvinnliga författare under litteraturhistorien; kvinnliga författares skapande framställs ofta som något passivt, något som skett utan någon slags kreativitet från dennas sida. I recensionerna som *Århundradets kärlekssaga* får förekommer en viss grad av passivering när Tikkanens form och språk kommenteras – enligt *Pohjolan Sanomat* är hennes lyriksamling endast ”vardagliga dagboksanteckningar”, och enligt *Västra Nyland* har hon inte ”det tålamod som krävs” för att skriva högkvalitativ litteratur.

Verkligheten som motargument

Norska *Arbeiderbladets* recensent diskuterar bokens moraliska aspekter, och skriver om litteraturens etik på följande sätt:

Det er klart dette reiser et moralisk spørsmål. Har en rett til å sette andres liv på utstilling, fordi en vil si noe en mener er viktig? Og problemet blir mer påtrengende, jo mer framstillingen nærmer seg virkligheten. Men svaret må vel være avhenging av: hvor viktig er det? Av hensikten, framgangsmåten, mulige skader målt mot mulig oppnådd gevinst. I dette tilfelle: ja, jeg mener det er berettiget.

Recensenten menar att ”verkligheten – og dermed moralen – i bøker er spørsmål om litterær teknik”. Att Märta Tikkanen som *skribent* valt att skapa litteratur ur sina egna, verkliga utgångspunkter, betyder inte att verkligheten skall läsas som något mera än ett slags underlag, ett stoff att hämta material ur. För honom är moraldiskussionen på individnivå helt ointressant, i och med att han inte läser *Århundradets kärlekssaga* som en unik historia i fråga om

upplevelse, utan som ett allmängiltigt och politiskt verk.

I *Århundradets kärlekssaga* finns verkligheten inskriven redan från första sidan där verket tillägnas Henrik, men dessutom tack vare läsarens eventuella kunskap om Henrik Tikkanens litterära produktion i förhållande till verket. Ett ytterligare ”verklighetsmoment” är språket, som är både lättillgängligt, vardagligt, detaljrikt och till och med kroppsligt. Det gör att *Århundradets kärlekssaga* för många

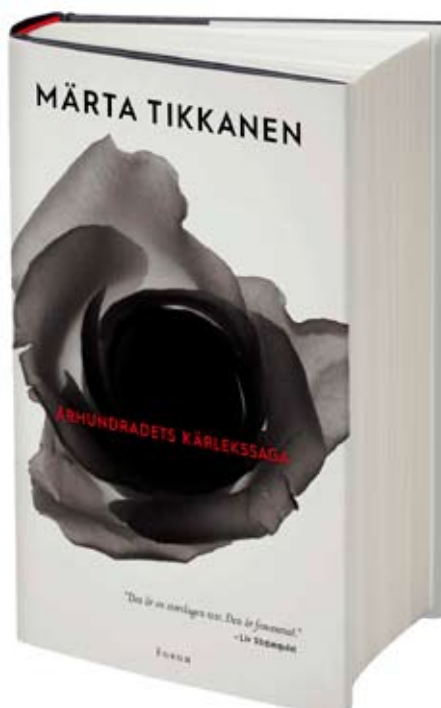
recensenter är ett problematiskt verk att förhålla sig till – boken tolkas i flera fall som en ingång till en objektiv sanning, och recensenter har svårt att avgöra vad det är de recenserar.

Litteraturvetaren Marja Rytönen hänvisar till sociologen Anni Vilkkö för att diskutera hur förhållandet mellan verk och läsare är en grundförutsättning i autobiografiskt skrivande – verket ger sken av en författare som bjuder in läsaren i sitt liv, medan de intima beskrivningarna och berättelserna i många fall finns till för att skapa en större berättelse, en beskrivning av det universella, det alldag-

liga. Det som för många privatiserande recensenter visar sig vara problematiskt är alltså den etiska gråzonen i detta autobiografiska verk, där verklighet och prosa möts. De recensenter som etiskt ifrågasätter *Århundradets kärlekssaga* gör framför allt en biografisk läsning och presenterar boken i ljuset av en Märta och Henrik-kontext, vilket kan tyda på att recensentens förväntningar varit starkt sammankopplade med det offentliga paret, eller alternativt att recensenten då vill styra läsarens förväntningar emot dem, i och med att hen endast kan läsa verket ur denna biografiska vinkel.

Den politiska bekännelsen

Det finns ett tydligt samband mellan problematiseringen av det ”verkliga” och den privatiserande kritikerns skeptiska inställning gentemot *Århundra-*



dets kärlekssaga. På motsvarande sätt kan vi genom verklighetsproblematiken – eller snarare frånvaron av den problematiken – identifiera den *politiska kritikern*.

Litteraturvetaren Anu Koivunen ställer i sin artikel ”Kun henkilökohtainen ei ole poliittista” (När det personliga inte är politiskt) frågan:

Varför lästes inte romaner (även *Århundradets kärlekssaga*), förutom med vissa enskilda undantag, som en politisering av det privata, trots att de (senare betraktat) tycks ha legat i framkanten av den feministiska debatten? Varför blev Märta Tikkanen under årtiondet en av de viktigaste litterära frontfigurerna i övriga Norden, men inte i Finland?” (Min övers.)

Trots enskilda inhemska och framför allt finskspråkiga undantag är det främst i Norge och Danmark som boken uttalat och omedelbart anses tillhöra den aktiva kvinnokampen.

Under samma tid fördömdes ”kvinnolitteratur” i Finland och Sverige ofta som ”’självbekännelse’, synonymt med självupptaget pladder”, förutom när det var män som skrev, enligt litteraturprofessorn Ebba Witt-Brattström.

Denna bekännelselitteratur, som föds ur det som kallades ”den nya kvinnolitteraturen” – böcker skrivna av och om kvinnor, med ändamålet att medvetandegöra och förändra samhället och jämlikhetsobalansen – är en del av den nya litterära motsättningen. Det privata och det offentliga livet ifrågasattes och skulle brytas upp. Allt var politik, menade feminismen. Tron på att språket hade en förmåga att avslöja och synliggöra missförhållanden växte fram. De privata upplevelserna i hemmet, kärleksrelationen och det egna tänkandet var centrala. Det som också hånfullt kallades för ”diskbänksrealism” skulle präglas av det vardagliga – det allmängiltiga men ännu inte återberättade.

Ett annat krav för bekännelsen var just autenticitet – äkthetskravet skulle fungera som en grundförutsättning för den politisk-emancipatoriska dimensionen, vars mantra var att liv, litteratur och politik skulle förenas. Rita Felski har myntat begreppet ”feminist confession”, det vill säga feministisk bekännelse, som innebär att texten imiterar ett personligt skrivande, såsom dagboksanteckningar, brev, eller i

allmänhet ett vardagligt språk för att skapa intimitet, igenkännbarhet och väcka tillit hos läsaren, framför allt hos den kvinnliga läsaren. Den intima stilistiska formen skapar en känsla av att läsaren tar del av något konfidentiellt. Bekännelsen – speciellt skriven av kvinnor – var för många något utomlitterärt och förkastligt, medan Felskis bekännelsebegrepp pekar på det värdefulla i bekännelsen som litterär genre.

I Tikkanens fall kan förhållningssättet till det ”konfidentiella” i *Århundradets kärlekssaga* spåras tillbaka till de bägge kritikerytterligheterna; de recensenter som ifrågasätter verket på etiska grunder anser att Tikkanen brutit en pakt då hon blottat sin mans tillkortakommanden och sin familjs utmaningar. De recensenter som däremot ser värdet i det ärliga, ser den pakt som Tikkanen bryter – med sin man och med samhällsnormen – som ett slags samhällsaktivism. Genom att bekänna utmaningarna i ett äktenskap blir *Århundradets kärlekssaga* en symbol för en ny era i jämställdhetskampen.

De politiska kritikerna

De recensenter som riktar mindre fokus på det faktiska paret Tikkanen betonar i högre grad berättelsens allmängiltighet. Dessa recensenter läser *Århundradets kärlekssagas* berättarjag som en handlingskraftig karaktär, som vill nå jämställdhet med mannen vid sin sida. Recensenten för *Haugesunds Avis* skriver att boken helt enkelt handlar om ”hvordan en kvinne har det mest vondt, nettopp fordi hun elsker den som volder henne vonde”.

Att ”använda” verkligheten har, enligt många av dessa recensenter, slagkraft och fungerar som ingång till en politisk debatt. Just den kvinnliga berättaren är nyckeln till det politiska – de recensenter som läser *Århundradets kärlekssaga* politiskt ser verket som en synlig kamp mot en föråldrad och verklighetsfrånvärd kvinnosyn. *Århundradets kärlekssaga* ses även som ett språkrör för kvinnor – inte minst alkoholisthustrurna – som tidigare inte fått (offentligt) framföra sina upplevelser. Texten utmanar alltså ett kulissamhälle, hatet är riktat mot en konstruerad könsstruktur snarare än mot Henrik Tikkanen som privatperson; ”Den kan tillägnas alla världens henrikar”, skriver *Ilta-Sanomats* recensent.

Styrkan i att offentliggöra verkligheten är en avgörande fråga för den politiska kritikern. *Kirjasto-lehtis* recensent skriver att den ”kunskap” som förmedlas genom boken är ”helt nödvändig”, och syftar alltså då på vetenskapen om att det är en mänsklig (och därmed även kvinnlig) rättighet att bli hörd.

De politiska kritikerna ser ett värde i att läsa *Århundredets kärlekssaga* som ett offentligt dokument, där språket och litteraturen fungerar som ett medel att visa fram det förut uttalade. Litteraturens värde finns i dess gränsbrytande förmåga, och nya strömningar ses inte som ett hot, utan snarare som ett språkrör för utveckling och förändring. *Lapin Kansan* recensent menar att samtidens kvinnor lever mitt i en ”horribel mammamy”, och att kvinnors lidande gjorts till en dygd som hyllas och prisas i den mån det har blivit ett ideal, vilket har direkt korrelation till varför *Århundredets kärlekssaga* har (litterärt) värde. Det banbrytande samhällsvärde som verket bär på är centralt för den politiska kritikern. Även Tikkanens form och språk spelar här en avgörande roll – i och med att problematiken är vardaglig är också uttrycket för den det. Den litterära stilen representerar och avspeglar budskapet.

Jämfört med den privatiserande recensenten ser den politiska alltså i flera fall på begreppet ”verklighet” från ett motsatt håll. Termer som den politiska kritikern förknippar med självbekännelse är till exempel ”öppen”, ”rak” och ”ärlig” – positivt laddade adjektiv – och de blir i recensionerna synonyma med litterär kvalitet. Exempelvis skriver *Kirjasto-lehtis* recensent att *Århundredets kärlekssaga* tack vare ”sin konstnärliga ärlighet” och ”innehållets autenticitet” är djupt meningsfull.

Skillnader och likheter

Århundredets kärlekssaga recenserades i stora delar av Norden när den kom ut – i Finland (i både finsk- och svenskspråkig press), Sverige, Norge, Danmark och Island. De största skillnaderna mellan de ytterligheter som framkommer i åsikter, värderingar och smak, det vill säga mellan den privatiserande och den politiska receptionen, är geografisk: de politiska, och så gott som genomgående positivt inställda recensionerna skrevs i Norge och Danmark, medan de privatiserande recensenterna – och i allmänhet

mer skeptiska och negativt inställda – kom från Finland och Sverige.

En orsak torde vara Henrik Tikkanens litterära status, som i Finland och Sverige var hyfsat hög. I Norge och Danmark verkar han däremot ha varit så gott som okänd – åtminstone för recensenterna. I Norge och Danmark, där verkets politiska slagkraft var uttalad och uppmuntrad, får Henrik Tikkanen epitet som ”fordrukne mand”, ”en sindssyg” eller ”alkoholist, kollegaen Henrik Tikkanen”. Märta Tikkanen ställs inte i led med sin mans författarskap, utan *Århundredets kärlekssagas* litterära och samhällspolitiska kvaliteter diskuteras utanför en Märta och Henrik-kontext.

Oavsett geografisk placering kan bägge grupperna – de privatiserande och de politiska kritikerna – identifieras som *emotivister*.

Inför varje konstnärlig bedömning är det möjligt att ställa sig frågan om huruvida det är nyttan, glädjen eller njutningen som är ”det goda”. Litteraturvetaren Tomas Forser menar att det ”det naturalistiska misstaget”, när denna etiska bedömning diskuteras och formuleras, är att lämna frågan om vad som definieras som ”god litteratur” öppen, i och med att det enda som egentligen styr recensentens bedömning är huruvida denna *gillar* verket och huruvida verket passar in i dennes känsloliv, sinnesstämning och personliga värderingar. Det uppriktiga engagemang, som förekommer i bägge ytterligheternas recensioner (det vill säga att antingen ifrågasätta eller lyfta verkets kvaliteter) gör alltså flera av både de privatiserande och politiska kritikerna till *emotivister*, med Forsers term. De politiska recensenterna dock i mindre grad – *Arbeiderbladets* recensent, till exempel, diskuterar litteraturens allmänna egenskaper och närmar sig boken ur ett icke-sentimentalt perspektiv. Genom att diskutera litterära strömningar, drag och problem genom ett specifikt verk strävar recensionen till att ta avstånd från recensentens personliga uppfattningar. Detta fungerar som ett sätt att argumentera för det objektivt goda och intressanta i Tikkanens verk, snarare än att öppet låta sig styras av ”endast” personlig åsikt (även om vi aldrig kan bortse från recensentens personliga röst).

Ytterligare en observation är skillnaderna mellan de manliga och kvinnliga recensenterna. Bland de positiva recensionerna går det inte att läsa av en

tydlig distinktion, men i de negativa uttalandena finns märkbara skillnader mellan manliga och kvinnliga recensenter.

När manliga recensenter uttalar sig negativt gör de det i allmänhet genom att förminska Märta Tikkanen. Att lyfta fram Henrik Tikkanen som konstnär är för många ett sätt att rangordna paret Tikkanens konstnärskap. När de kvinnliga skribenterna skriver negativa recensioner är de däremot snarare inne på att fördöma Märta Tikkanens moral

och etik. Genom att misskreditera Märta Tikkanens talang argumenterar de kvinnliga recensenterna framför allt för att hon borde fokusera på annat än konsten – det vill säga på att vara en god mor och hustru. De manliga skribenter som bedömer verket negativt hänvisar ofta till sin litterära expertis (till exempel skriver *Pohjolan Sanomats* recensent att verket består av ”rätt så vardagliga dagboksanteckningar” som försöker efterlikna dikter och är skrivna i en ”spatiös form” för att töja ut verket), medan de kvinnliga kritikerna framför allt bygger på emotionella argument när de klandrar Tikkanens verk. Den manliga recensenten höjer sig som expert ovanför Märta Tikkanen medan den kvinnliga försöker framstå som en person med högre moral än Märta Tikkanen.

Känslan i sagan blir liv

Jag fascinerar av det patos som förekommer i recensionerna av *Århundradets kärlekssaga* – ett drag som i denna utsträckning är sällsynt. Att recensenterna engagerar sig så starkt är ett tydligt tecken på de brännpunkter som verket landar i när det publiceras, att det representerar gränsbrytning och förnyelse.

När jag skrev min magisteruppsats om denna reception kunde jag såklart inte skriva in hur jag hit-



tat verket, varför det blivit så viktigt för mig, det hade inte varit akademiskt korrekt, men det bottnar de facto också i patos, i ett känslomässigt engagemang, nämligen i hur min mormor mötte verket.

När *Århundradets kärlekssaga* publiceras är hon 49 år och ensamstående mor för tre barn. Hon jobbar som grundskollärare i en liten skola i Östra Finland, och jag minns så väl de gånger hon berättat om rösterna i lärarrummet på rasterna, de där som var förskräckta över hur någon kunde hänga ut sin man på det sätt

som Märta Tikkanen nu gjort. Min mormor vågade inte säga emot rösterna, eller kanske ville hon inte, kanske såg hon det inte som så viktigt just då, men jag hör så klart hur hon berättar för mig att hon satt där och tänkte: äntligen har någon gett ord åt allt det där som var hennes vardag, hennes liv.

SOFIA ERIKSSON

Litteratur

Gunilla Domellöf: *Mätt med främmande mått. Idéanalys av kvinnliga författares samtidsmottagande och romaner 1930–1935*. Gidlunds förlag, Hedemora, 2001.

Sofia Eriksson: ”Det är på tiden att nån säger det som här säjs – på det här sättet!”. *Receptionsundersökning av Märta Tikkanens Århundradets kärlekssaga i Norden 1978–1981*. Pro gradu, Helsingfors universitet 2018, <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/277494>

Tomas Forser: *Kritik av kritiken. 1900-talets svenska litteraturkritik*. Bokförlaget Anthropos, Gråbo, 2002.

Anu Koivunen: ”Kun henkilökohtainen ei ole poliittista” ur *Erot ja etiikka feministisessä tutkimuksessa*. Lempiäinen, Kirsti; Leppänen, Taru; Paasonen, Susanna (red.), Turun yliopisto, Turku, 2012.

Marja Rytönen: ”Omaelämäkertta, fakta ja fiktio” ur *Erot ja etiikka feministisessä tutkimuksessa*. Lempiäinen, Kirsti; Leppänen, Taru; Paasonen, Susanna (red.), Turun yliopisto, Turku, 2012.

Ebba Witt-Brattström: *Stå i bredd. 70-talets kvinnor, män och litteratur*. Norstedts, Stockholm 2014.